

MfJ

مجله فقه پزشکی

دوره دوازدهم، شماره چهل و دوم، ۱۳۹۹

Journal Homepage: <http://journals.sbmu.ac.ir/mf>

مقاله پژوهشی

تزامم حقوق مصرف کننده مواد غذایی تراریخته

علیرضا پوراسماعیلی^{*۱}، مهدی نارستانی^۲، محمدرضا واعظی کاخکی

۱. دانشیار، گروه حقوق، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران.
۲. استادیار، گروه حقوق، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران.
۳. استادیار، گروه زیست‌شناسی، دانشکده علوم پایه، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: امروزه مواد غذایی تراریخته در میان مخالفت‌ها و موافقت‌ها جای خود را در سبد غذایی یافته و سطوح زیر کشت محصولات تراریخته از سال ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۸ صد برابر افزایش یافته است. با این همه گاهی در شرایطی موقتی ممکن است حق غذا و امنیت غذایی با حق سلامتی و حق انتخاب مصرف‌کنندگان تزامم کند و باید دید چه راه‌حلی می‌تواند تجویز شود. این نوشتار با استفاده از منابع نقلی و ادله عقلی بعد از اشاره مختصر به حقوق (حق‌های) مصرف‌کنندگان مواد غذایی تراریخته و طرح دیدگاه‌های مؤافقان و مخالفان تراریخته به تزامم حقوق مصرف‌کنندگان و تکلیف دولت در برابر شهروندان می‌پردازد.

مواد و روش‌ها: تحقیق حاضر یک تحقیق مروری است که با استفاده از کلیدواژه‌های غذا، امنیت غذایی، محصولات تراریخته و سلامتی، مقالات و کتاب‌های فارسی و انگلیسی منتشر و نمایه شده در پایگاه‌های مختلف استنادی به صورت جداگانه و ترکیبی، بدون محدودیت زمانی تا انتهای سال ۲۰۱۹ جستجو و پس از بازیابی، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفتند.

نتیجه‌گیری: تأمین امنیت غذایی شهروندان یکی از مهم‌ترین تکالیف دولت‌هاست و دولت‌ها تلاش می‌کنند تا با تأمین و در دسترس گذاشتن مواد غذایی به اندازه کافی مانع افزایش جمعیت گرسنگان و حفظ سلامت و حیات شهروندان شوند. مؤافقان تولید محصولات تراریخته را یکی از راه‌های رسیدن به امنیت غذایی دانسته‌اند تا با بهبود کیفیت مواد غذایی، سلامتی انسان نیز تأمین شود، در حالی که در نقطه مقابل مخالفان بر اثرات زیانبار تراریخته‌ها بر سلامت انسان و محیط زیست تأکید کرده و معتقدند تا زمان ارزیابی دقیق خطرات احتمالی تراریخته‌ها بر سلامتی انسان و محیط زیست نباید تراریخته‌ها رهاسازی شوند. گرچه در برخی از قوانین ایران تأکید بر حفظ سلامت است ولی در عمل درباره تراریخته‌ها اطلاع‌رسانی لازم صورت نگرفته است و بنابراین دولت‌ها برای حفظ سلامت شهروندان موظفند در حوزه تراریخته‌ها نظارت دقیق داشته باشند و در صورت تزامم مصالح عمومی را در نظر بگیرند.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۸/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۰۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۰/۰۲/۰۱

واژگان کلیدی:

تزامم

حق

غذا

مصرف‌کننده

مواد غذایی تراریخته

* نویسنده مسؤول: علیرضا پوراسماعیلی

آدرس پستی: ایران، سبزوار، دانشگاه حکیم سبزواری، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، گروه حقوق.

پست الکترونیک:

a.pouresmaeili@hsu.ac.ir

۱. مقدمه

افزایش جمعیت جهان موجب افزایش تقاضا برای غذا و مواد غذایی شده است، در حالی که عرضه غذا و مواد غذایی مغذی به تناسب رشد جمعیت رشد نکرده است. افزون بر این، توزیع نادرست غذا و مواد غذایی، فرسایش خاک و استفاده بیش از حد از زمین‌های کشاورزی و تغییرات اقلیمی سبب شده تا جمعیت گرسنگان در جهان فزونی یابد و گرسنگی در کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه‌یافته به صورت یک پدیده غالب دیده شود و پیش‌بینی می‌شود با افزایش جمعیت جهان نیاز غذایی نیز افزایش و شکاف میان نسبت جمعیت به زمین‌های کشاورزی و مواد غذایی عمیق‌تر گردد و جمعیت گرسنگان نیز افزایش یابد.

یکی از کاربردهای بیوتکنولوژی در حوزه کشاورزی و دامداری، دستکاری و تغییر و انتقال ژن است که امروزه به مهندسی ژنتیک مشهور است. به کمک این دانش می‌توان محصولاتی تولید کرد که مقاوم به آفات و بیماری‌ها باشند یا با دستکاری ژنتیکی می‌توان صفات و ویژگی‌های مؤثر برای سلامتی انسان را تقویت و محصولی مغذی و دارای ارزش غذایی بیشتر تولید و عرضه کرد و بالاخره، محصولاتی تولید کرد که دارای کاربرد دارویی یا صنعتی باشند (۱). پس مهندسی ژنتیک به صورت مستقیم و غیر مستقیم برای تغذیه انسان نقش ایفا می‌کند. با کمک مهندسی ژنتیک می‌توان ژنی را از جانوری به جانور دیگر و یا از گیاهی به گیاه دیگر منتقل کرد و با انتقال ژن در جانورانی مانند گاو و گوسفند می‌توان میزان چربی گوشت را کاهش داد یا مرغی تولید کرد که رشد سریع‌تر و گوشت بیشتری داشته باشد. در حوزه کشاورزی نیز می‌توان با دستکاری و تغییر ژنتیکی، گیاه مقاوم به آفت یا خشکی تولید کرد تا در هنگام خشکسالی نگرانی نسبت به کاهش محصول کمتر شود (۲). امروزه این محصول به «موجودات تغییر شکل یافته ژنتیکی» معروف است و منظور موجوداتی است که ساختار ژنتیکی آن تغییر کرده است و در عرف بیشتر محصولات کشاورزی را موجود تغییر ژنتیکی یافته می‌دانند،

در حالی که همه جانداران را می‌توان در آزمایشگاه در معرض دستکاری ژنتیکی قرار داد (۳).

تولید محصولات تراریخته در مقایسه با محصول ارگانیک، موجب کاهش هزینه‌ها است و در عین حال سود سرشاری را نیز عاید شرکت‌های کشاورزی تولیدکننده بذره‌های تراریخته کرده است؛ از این رو، سطح زیر کشت محصولات تراریخته از سال ۱۹۹۶ به عنوان نخستین سال کشت تا سال ۲۰۱۸ به بیش از صد برابر افزایش یافته است (۴) و بنابراین بسیاری از محصولات تراریخته مانند سویا، خیار، گوجه فرنگی، کانولا (کلزا)، برنج و ... در سبد غذایی انسان قرار گرفته است (۵). پیدایش این محصولات نیز همانند هر پدیده نوپیدایی دیدگاه مؤافق و مخالف را برانگیخته است. این نوشتار صرفاً از نگاه حقوق مصرف‌کننده مطرح و به دنبال آن است که دریابد آیا امکان تزامم حقوق مختلف مصرف‌کننده وجود دارد و راه برون رفت از آن چگونه خواهد بود.

۲. مواد و روش‌ها

اطلاعات این نوشتار با استفاده از مرور و خلاصه‌سازی مقالات و کتب مرتبط و از طریق جستجوی هدفمند کتابخانه‌ای و منابع الکترونیکی در پایگاه‌های PubMed, Science Direct, Google Scholar, SID, IranMedex, Magiran انجام شد. این مقالات و منابع بدون محدودیت زمانی تا انتهای ۲۰۱۹ بازایی و مورد بررسی و تحلیل قرار گرفتند. برای انتخاب مطالعات در مرحله اول عنوان، چکیده و واژه‌های کلیدی ارزیابی و معیارهای واجد شرایط بودن آنها بررسی شد. جهت دسترسی به اطلاعات بیشتر، منابع مقالات مورد بررسی نیز برای دسترسی به سایر مقالات مرتبط مورد بازبینی قرار گرفتند. همه مقالات جداگانه بررسی و مقالات غیر مرتبط حذف شدند. همچنین مقالات ارائه شده در کنفرانس‌ها، نامه به سردبیر، گزارشات موردی و مقالاتی که امکان دسترسی به متن کامل آنها وجود نداشت یا نتایج را ناقص گزارش کرده بودند از ورود به

شده است بدین گونه که دی ان ای محصول پس از ایجاد تغییر در محیط آزمایشگاه به درون سلول های آن منتقل می شود تا به جزئی از دی ان ای آن موجود تبدیل شود (۶).

۴-۲. تعارض

مصدر باب تفاعل است و از ریشه «عرض» مشتق شده است (۷) و در اصطلاح یعنی تنافی و ناسازگاری مدلول دو یا چند دلیل به گونه تناقض یا تضاد (۸). به دیگر سخن، تعارض تنافی دو دلیل از حیث دلالت در مرحله جعل و قانون گذاری و تکاذب دو دلیل یکدیگر را به گونه ای صدق یکی از ادله مستلزم کذب دلیل دیگر است البته ملازمه ای بین کذب یکی با صدق دیگری نیست؛ زیرا احتمال کذب هر دو وجود دارد (۹).

۴-۳. تراحم

نیز مصدر باب تفاعل است و از ریشه «زحم» به معنای «دفع» و «مضایقه» مشتق شده است (۱۰-۱۱). تراحم در اصطلاح ناظر به جایی است که دو تکلیف مختلف بر عهده شخص قرار می گیرد ولی فرد توان امتثال و انجام هر دو تکلیف را ندارد و اجرا و امتثال یکی متوقف بر مخالفت با دیگری خواهد بود (۱۲). بنابراین تفاوت مهم تعارض و تراحم در این است که تعارض تنافی دو دلیل در مرحله انشا و وضع یا قانون گذاری است؛ یعنی وضعیت دو دلیل یا دو تکلیف یا دو حق به گونه ای است که صحت هر دو به تناقض یا تضاد در تشریع و قانون گذاری می انجامد و هر دو دلیل نمی توانند صحیح باشند یا یکی صحیح است و دیگر غلط و کذب یا هر دو غیر صحیح، ولی در تراحم در هنگام جعل و قانون گذاری دو دلیل تعارضی با هم ندارند. درواقع، دو تکلیف متراحم یا دو حق، دو دلیل و ... مفاد یکدیگر را تکذیب نمی کنند، ولی مکلف در مرحله اجرا و عمل و امتثال توان اجرای هم زمان هر دو حق یا تکلیف را ندارد (۱۲).

مؤافقان و مخالفان محصولات تراریخته به طور کلی و غذا و مواد غذایی تراریخته به طور خاص برای دیدگاه خود دلایلی را بر شمرده اند که در ادامه بررسی می شود.

مرور حاضر حذف شدند. کیفیت تک تک مقالات توسط دو نفر از نویسندگان انجام گردید که بعد از بررسی مقالات، حدود ۵۹ مقاله و کتاب مرتبط با پژوهش حاضر، برای بررسی تراحم حقوق مصرف کننده مواد غذایی تراریخته ارزیابی شد.

۳. یافته ها

بررسی و جستجوی منابع نشان می دهد فائلین به دو دیدگاه کلی مؤافقان و مخالفان هر کدام با استناد به دلایلی تلاش کرده اند تا تجویز یا ممنوعیت تولید و عرضه مواد غذایی تراریخته را موجه بنمایانند. توضیح این نکته ضروری است که ادله مورد بحث از لایه لای دیدگاه ها گردآوری شده و گاه ممکن است در نظریه ای یک دلیل آمده باشد. توجه به این مهم ضروری است که نتیجه دو دیدگاه به دو گانه تأمین غذای سالم و حفظ سلامت شهروندان با محصولات ارگانیک و تأمین امنیت غذایی و کاهش جمعیت گرسنگان با مواد غذایی تراریخته می انجامد که گاه ممکن است تحت شرایطی به طور موقت نیز تراحم پدید آید.

۴. واژه شناسی

این مبحث برای روشن تر شدن موضوع به تعریف واژگان پرتکرار پژوهش می پردازد.

۴-۱. تراریخته

تراریخته عنوانی است که بر محصول یا موجود دستکاری یا دست ورزی شده و یا تغییر شکل یافته ژنتیکی اطلاق می گردد. دو اصطلاح موجودات تغییر شکل یافته ژنتیکی و موجودات زنده تغییر شکل یافته ژنتیکی در مقررات بین المللی و ملی کشورها دیده می شود که به تراریخته ها اشاره دارد. منظور از موجود تراریخته به زبان ساده، گیاه یا حیوان و یا میکرو ارگانیسمی است که یا دی ان ای بیگانه به آن افزوده شده، یا بدون افزوده شدن دی ان ای بیگانه، دی ان ای خود محصول دستکاری

۵. ادله مؤافقان تولید مواد غذایی تراریخته

۵-۱. حق بر غذا

حق بر غذا، حقی است که عقل بر وجود آن صحه می‌گذارد زیرا حیات انسان به غذا وابسته است و بدون غذا، سلامتی و حیات انسان به مخاطره می‌افتد (۱۳). از این‌روست که امروزه نیاز انسان به غذا (خوراک) را از جمله نیازهای اولیه و حیاتی دانسته‌اند. حق بر غذا در آیات قرآن در قالب چند گزاره بیان شده است؛ در برخی از آیات قرآن به مقدر بودن میزان روزی همه آفریده‌ها توسط پروردگار اشاره شده است: «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» (هود/۶) در بعضی از آیات قرآن نیز بر این مهم تأکید شده که همه آفریده‌های هستی در تسخیر انسان است و بنابراین انسان می‌تواند از همه مواد غذایی آفریده شده بهره‌گیرد: «وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ» (جاثیه/۱۳) و در آیه دیگری خداوند متعال انحصار غذا و یا مال در دست گروه ویژه را ناپسند دانسته شده است: «كَيِّ لَا يَكُونُ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ» (حشر/۷). بنابراین به حکم عقل و نقل حق غذا از حقوق ابتدایی هر انسان است و حکومت باید با تکیه بر قدرت مشروع خود عدالت غذایی را برای همگان به ارمغان آورد.

گفتنی است که آیات پیشین و سایر آیات مرتبط گرچه مطلق و یا عام هستند ولی اطلاق دسته پیشین با برخی دیگر از نصوص مقید می‌گردد و یا تخصیص می‌خورد زیرا در دسته دیگر از نصوص تأکید بر روزی پاک است و آدمی باید از روزی پاک بهره‌گیرد؛ زیرا همه آموزش‌های اسلامی ناظر به پرورش انسان پاک و پاکیزه است و از این‌رو درباره تغذیه نیز به تهیه غذای پاکیزه بسیار توجه شده است: «وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا» (مائده/۸۸)، «كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ» (بقره/۵۷)، «فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا» و «وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلا تَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ» (نساء/۲). بنابراین گرچه روزی انسان مقدر است، ولی انسان باید روزی پاکیزه را تهیه

کند و از روزی خبیث پرهیز نماید؛ زیرا مطابق نص آیه ۱۵۷ سوره اعراف خبایث برای انسان حرام است.

البته در تبیین و تعیین معیار طیب و خبیث در کتاب‌های فقهی بحث و عرف معیار تشخیص طیب از خبیث دانسته شده است (۱۴). برخی از صاحب‌نظران نیز در اینکه عرف چه زمان و چه مکانی با چه شرایطی تعیین‌کننده است اعتقاد دارند: «بهترین وجه این است که طبع غالب مسلمانان در هر عصر و زمانی معیار باشد یعنی اگر مردم از یک غذا و یا خوراکی تنفر داشتند آن خوردنی یا خوراکی خبیث می‌شود و در مقابل اگر مردم از غذایی یا خوراکی لذت ببرند و دلیل خاصی برخلاف آن نباشد آن خوراکی یا خوردنی طیب خواهد بود» (۱۵). پس اولاً با توجه به عموم و اطلاق اصل اباحه و ثانیاً با توجه به عرف رایج تا زمانی که درخصوص مواد غذایی نص خاصی مبنی بر ممنوعیت استعمال آنها وارد نشده و طبع غالب مردم و مسلمانان نسبت به آنها تنفر نداشته باشند، اصل اولی جواز و اباحه به قوت خود باقی است. از این‌روست که در برخی روایات به صراحت بر استفاده انسان از لذایذ خدادادی تأکید شده است و حتی هدف از آفرینش انسان بهره‌گیری از نعمت‌ها دانسته شده تا انسان بدان وسیله در مسیر بندگی و اطاعت قرار گیرد (۱۶).

سیره عملی عقلا در عصر کنونی هم مبتنی بر این است که حق بر غذا، یک حق بنیادین برای انسان‌ها است که در چندین سند بین‌المللی منعکس شده است. افزون بر ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر ۱۹۴۸، حق بر غذا در ماده ۲۷ و قسمت (ج) بند ۲ ماده ۲۴ کنوانسیون حقوق کودک، ماده ۱۱ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۹۶۶ و بند ۲ ماده ۱۲ کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض علیه زنان، ماده ۱۲ پروتکل الحاقی به کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر درباره حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مربوط به پروتکل سان سالوادور ۱۹۸۸ و ماده ۱۷ حقوق بشر در اسلام قاهره ۱۹۹۰ تصریح گردیده است. حق بر غذا از دو جزء حق بر غذای کافی و رهایی از گرسنگی تشکیل شده که این دو جزء در ماده ۱۱

میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی متبلور شده است (۱۷-۱۸).

۲-۵. تأمین امنیت غذایی

مؤافقان تولید و عرضه مواد غذایی تراریخته با توجه به فواید دستکاری ژنتیکی معتقدند این محصولات موجب تأمین امنیت غذایی می‌گردد. به باور آنان تغییرات اقلیمی و خطر خشکسالی و سم‌پاشی مکرر و در نتیجه فرسایش خاک موجب کاهش محصولات ارگانیک غذایی می‌شود، در حالی که با افزایش جمعیت و کاهش مواد غذایی ارگانیک، جمعیت گرسنگان در سطح جهان در حال افزایش است. بنابراین برای جلوگیری از افزایش جمعیت گرسنگان و مبارزه با سوء تغذیه باید محصولات مقاوم به کم‌آبی و مقاوم در برابر آفات گیاهی تولید کرد که در مقایسه با محصولات ارگانیک مغذی‌تر نیز هستند. درواقع باور مؤافقان تراریخته بر این پیش فرض مبتنی است که دسترسی به غذای کافی و در نتیجه امنیت غذایی افزایش می‌یابد؛ زیرا از یک سو جمعیت گرسنگان جهان در حال افزایش است از ۷۹۵ میلیون نفر در سال ۲۰۱۵، (۱۹) به بیش از ۸۲۱ میلیون نفر در سال ۲۰۱۸ رسیده است (۲۰).

افزون بر این، به دلیل تغییرات اقلیمی و جوی، کم‌آبی و آفات نباتی بخشی از محصولات غذایی از بین می‌رود و برای دستیابی به غذای بیشتر و تأمین امنیت غذایی باید کشت محصولات تراریخته را در اولویت قرار داد؛ زیرا به دلیل مقاومت تراریخته‌ها در برابر کم‌آبی، تغییرات اقلیمی، علف‌های هرز و آفات نباتی میزان تولید محصول افزایش می‌یابد و با افزایش تولید محصول، میزان غذای در دسترس نیز افزایش خواهد یافت (۲۱). افزون بر این، تولید محصولات تراریخته در مقایسه با محصول ارگانیک، هزینه‌های تولید را کاهش می‌دهد و مصرف‌کننده نیز محصولی با کیفیت بهتر و دارای ارزش غذایی بالاتری دریافت می‌کند زیرا با دستکاری ژنتیکی می‌توان مواد غذایی مورد نیاز بدن که در محصول ارگانیک کم است و یا حتی وجود ندارد را تقویت یا اضافه کرد (۲۲).

مطابق تعریف نشست جهانی غذا در ۱۳-۱۷ نوامبر ۱۹۹۶، تحقق امنیت غذایی مستلزم موجود بودن فیزیکی غذا، دسترسی اقتصادی و فیزیکی به غذا، استفاده مناسب و بهره‌مندی پایدار از غذاست (۱۷-۱۸). منظور از موجود بودن غذا، عرضه کافی غذا با کیفیت مناسب برای پوشش دادن نیازمندی‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت مردم است. از این منظر موجود بودن به طور ضمنی، عرضه ثابت غذا به منظور مواجهه با تغییرات زیست محیطی، آشوب‌های اجتماعی و تغییرات اقلیمی را نیز دربر می‌گیرد. هرچند این شرط، شرط کافی تحقق امنیت غذایی نیست. دسترسی به غذا به عنوان رکن دیگر امنیت غذایی، نیز با باروری و بهره‌وری محصول ارتباط دارد. افزون بر این، دسترسی به غذا با توان تولید محصول در داخل و با توان واردات غذا برای پاسخ‌گویی به تقاضای داخلی نیز ارتباط تنگاتنگی دارد. همچنین، دسترسی به غذا با توانایی خرید غذای مورد نیاز مصرف‌کنندگان در ارتباط است. بنابراین دسترسی به غذا با قیمت مواد غذایی عرضه شده و توان خرید مصرف‌کنندگان ارتباط دارد. رکن سوم دخیل در تأمین امنیت غذایی، کفایت است به این معنا که مصرف‌کننده باید دسترسی به غذای کافی و پایدار داشته باشد تا بتواند سلامتی خود را حفظ و زندگی با نشاط و سازنده‌ای در کوتاه‌مدت و بلندمدت داشته باشد (۲۳).

تأمین غذای سالم و ایجاد امنیت غذایی در متون اسلامی یکی از وظایف حاکم نیز دانسته شده و امام علی (ع) هدف از پذیرش خلافت را توزیع عادلانه غذا و جلوگیری از افزایش میزان گرسنگان اعلام کرده است و می‌فرماید: «اگر مسأله احقاق حق و حضور مردمی نبود و خدای سبحان از عالمان دین پیمان نگرفته بود که نگذارند عده‌ای پرخوری کنند و عده‌ای در اثر سوء تغذیه رنج ببرند، می‌دیدید که مهار شتر خلافت را بر کوهانش می‌انداختم و آخر خلافت را به کاسه اولش آب می‌دادم» (۲۴). بر این اساس، حاکم اسلامی در قبال گروه‌های مختلف جامعه به طور مستقیم و غیر مستقیم،

مسئولیت تأمین غذای سالم را بر عهده دارد؛ از این رو پیامبر گرامی (ص) فرمودند: «خدا را خدا را درباره یتیمان در نظر بگیرید و دهانشان را تغییر ندهید»؛ یعنی غذای آنان در اثر بی‌سرپرستی تغییر نکند و غذایشان پست‌تر نشود (۲۶-۲۵).
 ماوردی در گزارش خود از خلیفه دوم می‌نویسد که خلیفه دوم برای اطفال تا سن بلوغ مقرری گذارده بود و پس از بلوغ بر میزان آن می‌افزود و چون شنید مادری فرزند شیرخواره خود را به خاطر ندادن مقرری از شیر گرفت، برای شیرخوارگان نیز مقرری در نظر گرفت تا مادران فرزندان را پیش از دو سالگی از شیر نگیرند. این گزارش اشاره به وظیفه دولت در اهتمام به تغذیه کودکان دارد (۲۷).

همچنین حاکم موظف است غذای افرادی را که براساس شرایط اجتماعی توان تأمین معاش ندارند به صورت غیر مستقیم تأمین کند. مطابق برخی روایات افرادی که تمام تلاش خود را در تهیه معاش به کار بسته و به هر دلیلی موفق نشده باشند و برای تأمین نفقه عیال مجبور به قرض بشوند و ناتوان از بازپرداخت دین باشند حاکم اسلامی موظف به پرداخت آن دین خواهد بود و همان‌گونه که گفته شد در اینجا حاکم به صورت غیر مستقیم تأمین غذا را بر عهده می‌گیرد.
 درواقع سرپرست خانواده موظف به تأمین نفقه و از جمله خوراک و غذای افراد خانواده است و در صورتی که برای نفقه مجبور به قرض بشود و نتواند قرض خود را بپردازد حاکم باید بدهی سرپرست خانواده‌ای را که برای پرداخت نفقه و از جمله غذا مجبور به قرض شده است بپردازد (۲۸).

بالاخره یکی دیگر از وظایف حاکم اخذ وجوهات شرعی (زکات و خمس رد مظالم و ...) و صرف آن در مصارف شرعی از جمله مصرف آن برای فقیران و مساکین است. برخی از صاحب نظران در تعریف فقیر و مسکین گفته‌اند: «آنان کسانی هستند که مخارج سال خود و عیالش را به نحوی شایسته نتوانند تأمین کنند و حال مسکین از فقیر بدتر است» (۲۹). مطابق تعریف، اولاً ملاک و معیار بازشناسی فقیر از غیر فقیر عدم تأمین مخارج سالانه فرد و عیال او دانسته شده است و نه

مخارج روزانه. ثانیاً فرد علاوه بر عدم تأمین خود نتواند مخارج خانواده را هم تأمین کند. ثالثاً در تأمین مخارج شأن فرد باید به نحو شایسته رعایت شود. در نتیجه با توجه به اینکه هزینه غذا جز مخارج ضروری تلقی می‌شود پس اگر فردی هزینه غذای سالانه را به نحو شایسته و در حد شأن خود نداشته باشد فقیر است و مستحق اخذ وجوهات شرعی از حاکم خواهد بود. البته اگر فردی توانایی یادگیری حرفه و صنعتی داشته باشد تا با آموختن حرفه بتواند مخارجش را تأمین کند واجب است آن را یاد بگیرد، که مخارج دوران یادگیری از طریق زکات تأمین نماید (۲۹). در نتیجه می‌توان از مجموع روایات استظهار کرد که اولاً در حکومت اسلامی تأمین غذا وظیفه حاکم است ثانیاً حاکم به طور ویژه برای افرادی که مقتضی و توان تلاش جهت معاش خود را دارند ولی مانعی برای آنها ایجاد شده است از جمله یتیمان و زندانیان باید اهتمام ورزد و غذای آنان را تأمین کند.

۶. ادله مخالفان مواد غذایی تراریخته

مخالفان مواد غذایی تراریخته رویدادهایی چون شیوع جنون گاوی در دهه ۱۹۹۰ در اروپا، تولد اولین گوسفند شبیه‌سازی در اسکاتلند در سال ۱۹۹۶ و نیز مسمومیت با مواد غذایی دیوکسین در بلژیک در تابستان ۱۹۹۹ را پیش کشیده که عامل انسانی در بروز آن نقش اساسی داشته است. واکنش‌ها نسبت به تولید محصولات تراریخته در فرانسه و انگلستان، آنچنان شدید بود که معترضان محصولات تراریخته را نابود کردند (۳۰).

مطابق تحقیق انجام‌شده در سال ۲۰۰۱ که با پرسشنامه و مصاحبه چهره به چهره با ۱۶۰۰۰ نفر از ۱۵ کشور اروپایی انجام شد، ۷۰/۹ درصد در پاسخ به این پرسش که: «من این نوع غذا را مصرف نمی‌کنم» پاسخ مثبت دادند (۳۱). مطابق تحقیق دیگری که در آغاز سال ۲۰۰۲، در ۱۲ کشور اروپایی انجام شد و از هر کشور ۵۰۰ نفر مورد پرسش قرار گرفتند که در ایالات متحده این تعداد ۱۰۰۰ نفر تعیین شد. از این تعداد

۷۶ درصد نگران ایمنی غذای تراریخته بودند، ۴۸ درصد مؤافق تراریخته‌ها و ۲۸ درصد نیز تا اندازه‌ای با تراریخته‌ها مؤافق بودند (۳۲). مطابق تحقیق دیگری که در اتحادیه اروپا در سال ۲۰۱۰ انجام شد، مصرف‌کنندگان اروپایی برخلاف مصرف‌کنندگان آمریکای شمالی به ویژه ایالات متحده نگرش بسیار منفی نسبت به مواد غذایی تراریخته داشتند. درواقع در تحقیق سال ۲۰۱۰، ۲۳ درصد از پاسخ‌دهندگان از ۲۷ کشور اروپایی معتقد به حمایت از مواد غذایی تراریخته بودند و در مقابل ۶۱ درصد مخالف این باور بودند که در مقایسه با آمار سال ۲۰۰۵ تفاوت اندکی در این نگرش به وجود آمده بود و میزان مخالف از ۵۷ درصد در آن سال به ۶۱ درصد افزایش یافته بود. جالب این بود که پاسخ‌دهندگان اسپانیایی و پرتغالی که تراریخته در آنجا کشت می‌گردد و مهم‌ترین کشورهای اروپایی تولیدکننده محصولات تراریخته هستند، مؤافق تولید و مصرف تراریخته‌ها بودند و پاسخ‌دهندگانی که ممنوعیت کشت و تولید تراریخته‌ها در کشورشان اعمال می‌شود مانند فرانسه، آلمان و اتریش به شدت مخالف تولید و کشت تراریخته‌ها بودند (۳۳).

۱-۶. حق سلامتی

حق غذا با حق سلامتی نیز ارتباط دارد بدین‌گونه که هر شخص برای سلامت خود نیازمند غذای کافی است و غذای کافی یعنی غذای دارای ارزش تغذیه‌ای مناسب و عاری از مواد مضر. درنتیجه سلامت پیش‌شرط تحقق حق غذاست و تا فرد سالم نباشد نمی‌تواند غذا بخورد و بالعکس سوء تغذیه نیز بر توانایی شخص بر کار و سلامتی تأثیر می‌گذارد و دسترسی فرد را به منابع غذایی کافی تحت تأثیر قرار می‌دهد. بنابراین اولاً غذا باید کافی و در دسترس باشد و ثانیاً نباید دارای مواد مضر باشد و سلامتی مصرف‌کننده را به مخاطره بیندازد (۳۴). حق سلامتی در نصوص اسلامی را می‌توان با «حق تن» جستجو کرد؛ در روایتی از پیامبر (ص) به صراحت از حق تن یاد شده است: «سلمان به ابودردا گفت: پروردگارت را بر تو

حق است، جسدت را بر تو حقی است و ... و به هر صاحب حق، حقش را بده. ابودردا نزد پیامبر (ص) آمد و آنچه سلمان گفته بود را بازگفت. پیامبر (ص) نیز همان سخن سلمان را گفت و تأیید کرد» (۳۵). امام سجاد (ع) نیز در «رساله الحقوق» به طور خاص از حق شکم یاد کرده است: «لبطنک علیک حق» (۳۶). افزون بر دلایل پیش گفته در برخی روایات بر نیاز انسان به غذا تأکید شده است؛ ازجمله امام علی (ع) می‌فرماید: «هر جاننداری را رزقی است که باید بدان برسد» و در روایت دیگری تصریح شده که انسان به گونه‌ای آفریده شده که به غذا نیازمند باشد: «خدای بزرگ آدمی را میان تهی (دارای شکم) آفرید و ناگزیر خوراک و آب می‌خواهد» (۳۷). باز در برخی از روایات، غذا و مواد غذایی مقدمه ادای فرایض دانسته شده و این روشن و بدیهی است که تا آدمی تندرست و برکنار از بیماری نباشد نمی‌تواند به عبادت بایستد (۳۵).

حق سلامتی در اصل بیست و نهم قانون اساسی نیز مورد اشاره و تأیید گرفته است و دولت موظف است از محل درآمدهای عمومی و درآمدهای حاصل از مشارکت مردم، از مردم حمایت لازم را به عمل آورد: «برخورداري از تأمين اجتماعي از نظر بازنشستگي، بيكاري، پيري، از كار افتادگي، بي‌سرپرستي، در راه ماندگي، حوادث و سوانح، نياز به خدمات بهداشتي و درماني و مراقبت‌هاي پزشكي به صورت بيمه و غيره، حقي است همگاني ...». بنابراین حق سلامتی را باید یک حق ذاتی دانست که مطابق آن «هر کس حق دارد تا به بالاترین استاندارد سلامت فیزیکی و روانی دستیابی داشته باشد» (۳۸).

رعایت حق سلامتی درخصوص غذا و مواد غذایی تراریخته اهمیت بیشتری دارد؛ زیرا همان‌گونه که گفته شد یکی از اهداف تولید محصولات تراریخته، جلوگیری از گرسنگی و کاهش جمعیت گرسنگان است. بنابراین این دسته از محصولات و به ویژه غذا و مواد غذایی تراریخته باید از ایمنی لازم برخوردار باشد تا ضمن برطرف کردن گرسنگی

مصرف کنندگان، سلامتی آنان را به مخاطره نیاندازد. البته باید توجه داشت که حکومت قاعده «لاضرر» بر همه احکام اولیه بر عاری بودن مواد غذایی از ترکیبات مضر دلالت دارد و بر فرض جواز استفاده از مواد غذایی تراریخته، مواد غذایی پیش گفته باید برکنار از ترکیبات مضر باشد (۳۹). از این رو در بند (ج) ماده ۵ و ماده ۹ قانون ایمنی زیستی و ماده ۱۵ قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به پروتکل ایمنی زیستی مصوب ۱۳۸۲، حمایت از سلامت انسان در برابر مصرف مواد غذایی که در ترکیبات آن موجودات زنده تغییر شکل یافته ژنتیکی (تراریخته) وجود داشته باشد مورد توجه قرار گرفته است. با این همه به جز چند اشاره درباره چگونگی حمایت از سلامتی انسان در برابر محصولات تراریخته در قانون ایمنی زیستی و حتی آیین نامه اجرایی آن حکمی وجود ندارد.

قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان مصوب ۱۳۸۸ نیز برای حمایت از سلامت مصرف کنندگان مقرر می دارد: «کلیه عرضه کنندگان کالا و خدمات، منفرداً یا مشترکاً مسؤول صحت و سلامت کالا و خدمات عرضه شده مطابق با ضوابط و شرایط مندرج در قوانین و یا مندرجات قرارداد مربوطه یا عرف در معاملات هستند.

تبصره - چنانچه خسارات وارده ناشی از عیب یا عدم کیفیت باشد و عرضه کنندگان به آن آگاهی داشته باشند، علاوه بر جبران خسارت به مجازات مقرر در این قانون محکوم خواهند شد» (ماده ۲).

این حکم ریشه در حقوق اسلامی دارد و در صورت عدم تصریح قانون گذار مفاد آن قابل استنباط بود؛ زیرا طبق باور فقها سلامت مبیع به صورت ضمنی در ضمن عقد شرط شده است و به باور خردمندان چنین شرطی در هر قرارداد از جمله شروطی است که بر طرفین تحمیل می گردد و امروزه در میان معاصران از آن به شرط ارتکازی یاد می شود (۴۱-۴۰). به همین دلیل است که در ماده ۲۲۰ قانون مدنی، متعاملین به کلیه نتایجی هم که به موجب عرف و عادت از عقد حاصل می شود ملزم می شوند و در نتیجه، با توجه به اینکه متعارف بودن امری

در عرف و عادت به طوری که عقد بدون تصریح هم منصرف آن باشد به منزله ذکر در عقد است (ماده ۲۲۵ ق.م. متعارف بودن امری در عرف و عادت به طوری که عقد بدون تصریح هم منصرف آن باشد به منزله ذکر در عقد است). پس تولیدکنندگان غذاها و مواد غذایی تراریخته باید محصول و غذای سالم در اختیار مصرف کننده قرار دهند و در صورت تخلف، مسؤول جبران خسارات ناشی از عیب خواهند بود؛ زیرا مطابق ماده ۲۲۱ ق.م. «اگر کسی تعهد اقدام به امری را بکند یا تعهد نماید که از انجام امری خودداری کند در صورت تخلف مسؤول خسارت طرف مقابل است مشروط بر اینکه جبران خسارت تصریح شده و تعهد عرفاً به منزله تصریح باشد و یا برحسب قانون موجب ضمان باشد». بنابراین با لحاظ مواد قانون مدنی می توان دریافت که ماده ۲ قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان حکم تازه ای را مقرر نمی دارد (بنگرید: ۴۲).

۲-۶. حق برخورداری از اطلاعات

پیش از هر چیزی باید در نظر داشت که مطابق قواعد عمومی قراردادهای، معلوم و معین بودن عوضین از جمله شرایط اساسی صحت قراردادهاست و مجهول ماندن عوضین موجب غرری شدن معامله است و به بطلان معامله می انجامد (۴۳). افزون بر این، همان گونه که گفته شد سلامت عوضین از جمله شروط ضمنی به شمار می آید که عقلاً نیز چنین شرطی را اعتبار کرده اند به گونه ای که در صورت تحویل مورد معامله ناسالم، دریافت کننده می تواند معامله را به استناد حق فسخ ناشی از تخلف از شرط ضمنی بر هم بزند (۴۴). در نتیجه حق برخورداری از اطلاعات از جمله حقوق بنیادین و یا اولیه مصرف کننده است که رعایت آن به مصرف کننده حق انتخاب می دهد تا بتواند براساس اطلاعات ارائه شده، کالای مطلوب خود را تهیه کند. منظور از حق برخورداری از اطلاعات این است که مصرف کننده حق دارد بداند که کالای مدنظر او، چه مشخصات و ترکیباتی دارد و مزایا و معایب مصرف یا استفاده آن کدام است.

این حق در برخی از روایات مورد اشاره نیز قرار گرفته است از جمله هشام بن حکم در روایتی از امام موسی کاظم (ع) نقل می‌کند که از ایشان پرسیدم من در سایه سابری را می‌فروشم حکم آن چیست؟ امام که سواره بودند پاسخ دادند: «فروش در تاریکی و سایه از مصادیق غش است و غش در معامله حلال نیست» (۴۵). این روایت را دو گونه می‌توان تفسیر کرد: اگر منظور از «سابری» در روایت نوعی پارچه لطیف باشد، روایت به طور کلی ناظر به آداب معامله خواهد بود ولی در تفسیر دیگری از «سابری» گفته شده که منظور از سابری نوعی خرمای خوشمزه است که در فارس پرورش می‌یافته است. بنابراین بر پایه این تفسیر، روایت ناظر به فروش مواد غذایی است و در فروش مواد غذایی خریدار باید مزه خوردنی را نیز بداند و از آن بچشد؛ زیرا در روایت نبوی (ص) که مفاد روایت بالا را تأیید می‌کند به چشیدن اشاره شده است و حضرت (ص) پس از چشیدن غذا، عمل فروشنده را خیانت و مصداق غش دانستند (۴۶).

این حق درباره غذاهای تاریخته اهمیت بیشتری دارد؛ زیرا مصرف‌کننده حق دارد مواد غذایی عرضه شده را به دلخواه انتخاب کند و می‌خواهد بداند در صورت انتخاب غذای تاریخته، کدام ترکیب یا ترکیبات آن تاریخته و دستکاری شده است و آیا غذای تاریخته ایمنی لازم را دارد و آیا آزمایش‌ها و ارزیابی معمول را پشت سر گذاشته است یا نه و در صورت مصرف چه عوارضی برای غذا در قالب «هشدار» داده شده است. بدین ترتیب الصاق برچسب بر روی غذا ضرورت می‌یابد و برچسب‌گذاری را باید در راستای حق انتخاب خریدار و حق آموزش ارزیابی کرد، ولی در اینکه چه اطلاعاتی و به چه زبانی در اختیار مصرف‌کننده قرار گیرد و آیا در برچسب می‌توان همه این اطلاعات را به مصرف‌کننده ارائه داد در قوانین کشورها، متفاوت است (۴۷-۴۸).

قاعده «وجوب إعلام الجاهل بما يعطى» از جمله قواعد فقهی است که می‌توان درباره لزوم ارائه اطلاعات به مصرف‌کنندگان

مواد غذایی تاریخته به طور خاص و خوراکی‌های تراریخته و ارگانیک به طور عام به آن استناد کرد. مطابق این قاعده که ناظر به فروش کالای متنجس است فروشنده کالای نجس شده باید محل دقیق نجاست و نحوه برطرف کردن آن را به خریدار آموزش دهد تا خریدار دچار چنین آسیب نگردد. برخی از صاحب نظران با استناد به این قاعده، معتقدند تولیدکنندگان محصولات دارویی و پزشکی به عنوان عالم، مکلفند تا آموزش‌های لازم از حیث نحوه مصرف دارو، کاهش آسیب‌های احتمالی، نحوه نگهداری، موانع مصرف داروها و ... را به بیماران به عنوان مصرف‌کننده محصولات دارویی ارائه دهند (۴۹). این دیدگاه در فقه نیز طرفدارانی دارد و تلاش شده تا دامنه قاعده گسترش یابد و بر پایه آن در هر جایی که کالای خطرناکی داده شود، گیرنده جاهل باید به خطر آگاه شود (۴۴). این قاعده که مستند به روایات معتبری است ناظر به فروش روغن بوده که در صورت نجس بودن، اعلام آن به خریدار واجب است تا روغن خریداری شده را برای روشنایی استفاده کند. افزون بر روایات، جلوگیری از ضرر و غرر خریدار نیز بر وجوب اعلام دلالت دارد. با این همه، فقیهان دامنه آن را توسعه داده بر این باور شده‌اند که وجود نجاست در مال، عیبی پنهان و مصداق غش است که باید اعلام گردد. بنابراین این قاعده به معاوضات اختصاص ندارد (۵۰) و از این قاعده در مواد غذایی نیز می‌توان بهره برد به ویژه در صورتی که ترکیبی نجس در غذای تاریخته باشد، قاعده حاکم است و باید بر پایه آن خریدار آگاه گردد.

البته در نقد قاعده پیش گفته هم‌داستان با برخی از صاحب نظران می‌توان گفت: نخست اینکه دلیلی بر اعلام وجود ندارد و اگر اعلام نجس بودن واجب باشد، باید گفت که عمل تولیدکننده مواد غذایی دارای ترکیب نجس، اعانت بر اثم و عدوان و حرام بوده است و یا اینکه به خاطر مقدمه حرام بودن، حرام خواهد بود (مقدمه حرام، حرام است) و تولیدکننده نباید به فروش غذای نجس اقدام کند. دو دیگر

اینکه در صورت وجوب اعلام عیب، دیگر عیب بر آن صدق نمی‌کند و موضوعی برای تحقق خیار باقی نمی‌ماند و عیب مخفی هم غش نیست تا حرام باشد (۵۱-۵۰) مگر اینکه عیب مخفی منجر به غش شود که در این صورت به دلیل حرمت غش، اعلام واجب می‌شود (۵۲).

بی‌تردید شهروندان برای خرید محصولات تراریخته در مقایسه با محصولات ارگانیک تمایل کمتری دارند مشروط به اینکه شهروندان از آگاهی لازم به مزایای تراریخته و معایب آن آگاه باشند و توان خرید شهروند نیز برای هر دو محصول کافی باشد. در چنین صورتی است که تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان محصولات تراریخته هم تمایلی به اعلام تراریخته بودن محصول خود نخواهند داشت و از این‌روست که امروزه برای حمایت از مصرف‌کننده، دولت‌ها مقررات ویژه‌ای وضع کرده‌اند و حوزه جدیدی تحت عنوان «حقوق مصرف‌گشوده» شده که بیشتر ناظر به تکالیف دولت در برابر شهروندان به عنوان مصرف‌کنندگان کالا و خدمات است و به ساز و کارهای حمایت از مصرف‌کننده ضعیف در برابر تولیدکننده می‌پردازد. به دلیل ارتباط شدید مقررات این حوزه با نظم عمومی، مقررات این حوزه از جمله مقررات آمره است و بر این اساس، تولیدکنندگان نمی‌توانند با توافق خصوصی با مصرف‌کنندگان خود را از مسئولیت معاف سازند و یا با گذاردن شروط ضمن عقد مسئولیت خود را کاهش دهند یا از مسئولیت به طور کلی خود را بری سازند. این‌گونه شروط یا توافقات خصوصی که به شرط تحدید مسئولیت یا عدم مسئولیت معروف است در حوزه حقوق مصرف‌بطل تلقی شده است (بنگرید: ماده ۸ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان خودرو مصوب ۱۳۸۶)

همچنین تولیدکنندگان مکلفند آموزش‌های لازم و هشدارهای مربوط به کالا یا محصول را به مصرف‌کنندگان به زبان ساده و قابل فهم ارائه بدهند و ارائه این‌گونه آموزش‌ها و هشدارها موجب معاف شدن تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان کالا و خدمات از مسئولیت است که در فقه نیز تحت عنوان قاعده

«تذذیر یا هشدار» مطرح شده است. مفاد این قاعده در برخی از مواد قانون از جمله ماده ۳۳۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ منعکس شده است: «در مواردی که عبور عابر پیاده ممنوع است اگر عبور نماید و راننده‌ای که با سرعت مجاز و مطمئن در حرکت بوده و وسیله نقلیه نیز نقص فنی نداشته باشد و در عین حال قادر به کنترل نباشد و با عابر برخورد نموده و منجر به فوت یا مصدوم شدن وی گردد، راننده ضامن دیه و خسارت وارده نیست». بنابراین دریافت آموزش‌های لازم و هشدارها از حقوق بنیادین مصرف‌کننده است و موجب معافیت مسئولیت تولیدکننده نیز می‌شود مشروط به آنکه هشدار و آموزش مؤثر و به زبانی قابل فهم و پیش از مصرف هشدار و آموزش درباره چگونگی مصرف ارائه شده باشد (۴۹).

حق دسترسی مصرف‌کننده به اطلاعات محصولات تراریخته و حق آموزش در بسیاری از قوانین و مقررات ایران مورد تأکید قرار گرفته است؛ قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ در باب سوم تحت عنوان «حمایت از مصرف‌کننده (Consumer Protection)» برخلاف قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان، فروشندگان و ارائه‌دهندگان کالا و خدمات را موظف به ارائه اطلاعات مؤثر کرده است و به جای استفاده از اصطلاح «اطلاعات لازم»، اصطلاح «اطلاعات مؤثر در تصمیم‌گیری در خرید» را به کار برده است که باید در زمان مناسبی قبل از عقد در اختیار مصرف‌کننده قرار گیرد. مطابق ماده ۳۳ قانون تجارت الکترونیکی، فروشندگان کالا و ارائه‌دهندگان خدمات باید اطلاعات پیش‌بینی در تصمیم‌گیری مصرف‌کنندگان جهت خرید و یا قبول شرایط را از زمان مناسبی قبل از عقد در اختیار مصرف‌کنندگان قرار دهند.

بدین ترتیب ماده ۳۳ قانون تجارت الکترونیکی از حق برخورداری از اطلاعات به صراحت سخن نمی‌گوید، ولی تبصره ماده ۳۱ قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۹۵/۱۲/۱۴ از تکلیف دولت به اطلاع‌رسانی به مردم درباره مواد غذایی تراریخته و مخاطرات آن سخن به میان آورده

است. به دیگر سخن، پذیرش تکلیف دولت به اطلاع‌رسانی با حق برخورداری از اطلاعات ملازمه دارد. در نتیجه می‌توان پذیرفت که حق برخورداری از اطلاعات در حقوق ایران نیز مبنای قانونی دارد: «دولت موظف است اقدام لازم برای آزمایش مواد غذایی وارداتی و فرآورده‌های غذایی وارداتی را جهت تشخیص مواد تراریخته به عمل آورد و با اطلاع‌رسانی مردم را از مواد غذایی تراریخته با خبر ساخته و خطرات احتمالی این مواد را که براساس آزمایشات معتبر معلوم می‌شود به مردم اعلام نماید».

افزون بر این، در قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان نیز از یک سو، مطابق بند ۲ ماده ۳، کلیه عرضه‌کنندگان کالا و خدمات و تولیدکنندگان مکلف شده‌اند که اطلاعات لازم شامل: نوع، کیفیت، کمیت، آگاهی‌های مقدم بر مصرف، تاریخ تولید و انقضای مصرف را در اختیار مصرف‌کنندگان قرار دهند.

از سوی دیگر، کلیه عرضه‌کنندگان کالا و خدمات و تولیدکنندگان، نمونه کالای موجود در انبار جهت فروش را باید در معرض دید مصرف‌کنندگان قرار دهند و چنانچه امکان نمایش آنها در فروشگاه وجود ندارد باید مشخصات کامل کالا را به اطلاع مصرف‌کنندگان برسانند (بند ۳ ماده ۳).

بالاخره، کلیه دستگاه‌های دولتی و عمومی، سازمان‌ها، شرکت‌ها، بانک‌ها، نهادها، شهرداری‌ها و همچنین دستگاه‌هایی که شمول قانون بر آنها مستلزم ذکر یا تصریح نام است ملزمند در ابتدا کلیه اطلاعات لازم درخصوص انجام کار و ارائه خدمت را در اختیار مراجعان قرار دهند (ماده ۶).

گرچه در قوانین کشور بر حق برخورداری از اطلاعات مصرف‌کننده تأکید شده است، ولی درباره یکی از مصادیق این حق در حوزه مواد غذایی تراریخته یعنی برچسب‌زنی یا برچسب‌گذاری مقررات مفصلی وجود ندارد و صرفاً بخشنامه‌های کلی درباره برچسب‌گذاری مواد غذایی تراریخته تعیین تکلیف کرده است که نیازمند بازنگری و دقت بیشتری

است. گفتنی است که برچسب‌گذاری مواد غذایی تراریخته نیازمند طراحی متفاوت با دیگر مواد غذایی است تا مصرف‌کننده با دیدن برچسب بتواند تفاوت مواد غذایی تراریخته را از غیرتراریخته دریابد. بنابراین این طراحی در نوع برچسب موجب افزایش قیمت مواد غذایی تراریخته خواهد شد که در کشور ما هنوز به طراحی متفاوت این مواد غذایی اشاره نشده است. افزون بر این، صرفاً به درج قید «تراریخته» در برچسب اشاره شده که معلوم نیست اولاً در کجای برچسب این قید درج گردد تا مصرف‌کننده آگاه شود و نیز اگر در ترکیبات مواد غذایی یک ماده تراریخته باشد چگونه اعلام شود. بالاخره، در همان بخشنامه باز اعلام شده که تولیدکنندگان از برچسب‌های قبلی خود استفاده کنند و باز حق اولیه مصرف در طول بخشنامه نادیده گرفته شده است.

به هر روی، ماده ۵ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان، کلیه عرضه‌کنندگان کالا و خدمات را مکلف کرده تا با الصاق برچسب روی کالا، یا نصب تابلو در محل کسب یا حرفه، قیمت واحد کالا یا دستمزد خدمت را به طور روشن و مکتوب به گونه‌ای که برای همگان قابل رؤیت باشد، اعلام نمایند.

قانون ایمنی زیستی ایران مصوب ۱۳۸۸ در بند (ب) ماده ۷ خود به لزوم برچسب‌گذاری محصولات تراریخته اشاره می‌کند و کلیه اشخاص حقیقی و حقوقی که قصد واردات، صادرات و یا حمل و نقل داخلی و فرامرزی موجودات زنده تغییرشکل‌یافته ژنتیکی موضوع این قانون را دارند، موظف می‌سازد تا الف) اطلاعات مورد نیاز و مستندات علمی ارزیابی مخاطرات احتمالی براساس مفاد پروتکل ایمنی زیستی کارتاها را به دستگاه‌های اجرایی مرتبط مندرج در ماده (۴) این قانون ارائه و مجوز لازم را دریافت نمایند. ب) شرایط لازم از نظر بسته‌بندی و حمل و نقل و برچسب‌گذاری را رعایت نمایند. شرایط بسته‌بندی و برچسب‌گذاری و حمل و نقل داخلی و فرامرزی، توسط شورای ملی ایمنی زیستی ظرف شش ماه تهیه و پس از تأیید رئیس جمهور ابلاغ می‌گردد.

بر این اساس، آیین‌نامه اجرایی بند (ب) ماده ۷ قانون ایمنی زیستی مصوب ۱۳۹۴ که اختصاص به برچسب‌گذاری دارد، صرفاً برچسب را تعریف می‌کند: «هرگونه سند یا برگه اطلاعاتی نشان‌دهنده محتوای یک محموله دربردارنده موجودات تغییرشکل‌یافته ژنتیکی که به همراه کالا بوده و یا بر روی آن نصب شده باشد» (بند (ث) ماده ۱ آیین‌نامه).

البته در دستورالعمل اجرایی حداقل ضوابط برچسب‌گذاری فرآورده‌های غذایی و آشامیدنی سازمان غذا و دارو وزارت بهداشت بازنگری شده در شهریور ۱۳۹۳، برچسب‌گذاری چنین تعریف شده است: «هرگونه اطلاعات نوشتاری، چاپی یا تصویری است که بر روی برچسب به نمایش گذاشته می‌شود، یا همراه فرآورده غذایی یا کنار آن به نمایش گذاشته می‌شود از جمله آنهایی که با هدف تبلیغات در کنار فرآورده غذایی به نمایش گذاشته می‌شود و برچسب‌گذاری تغذیه‌ای نیز عبارت است از: برچسب‌گذاری که خصوصیات تغذیه‌ای یک ماده غذایی برای اطلاع مصرف‌کننده را توصیف می‌کند و شامل دو بخش اعلام مواد مغذی و اطلاعات تغذیه‌ای تکمیلی می‌باشد».

گفتنی است که طی بخشنامه شماره ۶۷۵/۱۵۸۶۸ مدیر کل امور فرآورده‌های غذایی و آشامیدنی سازمان غذا و دارو وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مورخ ۱۳۹۷/۲/۲۶، برچسب‌گذاری بر روی محصولات تراریخته الزامی شد و علی‌رغم الزامی اعلام شدن برچسب‌گذاری محصولات تراریخته در پایان بخشنامه مقرر شده است: «لازم است تا اتمام برچسب‌های باقی‌مانده، در واحدهای تولیدی عبارت تراریخته به‌وسیله جت پرینتر بر روی برچسب محصولات لحاظ شود و برای شرکت‌های وارداتی درج نشان تراریخته از تاریخ صدور نامه الزامی می‌باشد. بدیهی است در صورت عدم اجرای اصلاح برچسب توسط مدیران عامل و مسؤولین فنی نظر آن معاونت را به نامه شماره ۱۰۰/۱ مورخ ۱۳۹۷/۰۱/۱۵ وزارت بهداشت مجدداً درخصوص لزوم برچسب‌گذاری محصولات مذکور جلب می‌نماید». افزون بر این، طی بخشنامه شماره ۶۷۵/۳۴۴۶۶ مدیر کل امور فرآورده‌های غذایی و آشامیدنی سازمان غذا و

دارو وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مورخ ۱۳۹۷/۰۴/۲۳، «برچسب‌گذاری با درج لوگو در روغن‌های خوراکی با محتوای روغن استحصالی از دانه روغنی تراریخته از تاریخ ۹۷/۵/۱ و سایر مواد غذایی حاوی فرآورده‌های غذایی تراریخته از تاریخ ۹۷/۶/۱ طبق لیست الزامی اعلام و مواد غذایی به سه دسته تقسیم شدند؛ الف) مواد غذایی که نیاز به آزمون دارند و مشمول برچسب‌گذاری اجباری تراریختگی به صورت لوگوی تراریخته می‌باشند؛ مانند انواع سوسیس و کالباس؛ ب) مواد غذایی که نیاز به آزمون ندارند ولی مشمول برچسب‌گذاری اجباری تراریختگی هستند؛ مانند روغن خام یا تصفیه‌شده ذرت؛ ج) افزودنی‌ها و مواد غیر اصلی در فرآورده‌های غذایی در صورتی که از منشاء مواد غذایی یا موجودات زنده تغییر شکل یافته ژنتیکی تشکیل شده باشد، نیازمند لوگوی تراریخته نمی‌باشد، ولی در مقابل همان جزء در قسمت مواد تشکیل‌دهنده (ترکیبات) باید کلمه «تراریخته» ذکر شود. این موارد به آزمون تراریختگی احتیاج ندارد؛ مانند پودر گل‌کوز، بیسکوئیت (۴۸).

۷. نقد و بررسی دیدگاه‌ها

مطالعات نشان می‌دهد که مدافعان تولید محصولات تراریخته، تراریخته‌ها راه نجات و چاره مشکلاتی ازجمله رفع گرسنگی، کاهش جمعیت گرسنگان و بیماران دانسته، آن را اکسیری حیات‌بخش معرفی می‌کنند، در حالی که مخالفان بر تأثیرات نامطلوب آن بر سلامتی انسان انگشت گذارده و آن را نه اکسیر حیات که عامل بیماری نیز می‌دانند (۵۴). درنتیجه مهم‌ترین استدلال مؤافقان تولید محصولات و گیاهان تراریخته، دستیابی به توسعه پایدار و تضمین امنیت غذایی است و در نقطه مقابل، مهم‌ترین استدلال مخالفان نیز به مخاطره افتادن سلامتی مصرف‌کنندگان است؛ یعنی مخالفان تراریخته‌ها نیز بر مضر بودن این محصولات انگشت‌گذارده، بر آن تأکید می‌کنند و بر همین اساس نیز می‌توان دو نوع قانونگذاری در حوزه تراریخته‌ها در سطح جهان دید؛ اتحادیه اروپا و بسیاری

از کشورهای عضو آن با وضع مقررات سخت‌گیرانه تا سال ۲۰۰۰، محدودیت‌هایی برای کشت، واردات و عرضه محصولات تراریخته به طور عام و مواد غذایی به طور خاص وضع کرده بودند، ولی از سال ۲۰۰۰ میلادی به بعد میزان ممنوعیت‌ها و محدودیت‌های اتحادیه اروپا بر سر راه کشت، واردات، عرضه محصولات تراریخته برای مصارف انسانی و حیوانی کاهش می‌یابد و قانون‌گذار مقررات متنوعی برای حمایت از مصرف‌کنندگان تدوین کرده است که بر پایه «اصل اقدام احتیاطی»^{۱۴} استوار است و بر این اساس تلاش می‌شود تا از اثرات نامطلوب تراریخته‌ها بر سلامتی مصرف‌کنندگان و محیط زیست جلوگیری شود. منظور از اصل اقدام احتیاطی آن است که تا زمانی که به طور قطعی زیان‌بار بودن محصولی مانند تراریخته‌ها به اثبات نرسیده باشد، ممنوعیتی نسبت به آن اعمال نخواهد شد. از این‌رو عرضه تراریخته‌ها به بازار یا اجازه واردات آن منوط به بررسی موردی محصول به صورت جداگانه است و بررسی و ارزیابی ریسک به صورت بسیار دقیق توسط اداره ایمنی غذایی اروپا انجام می‌گیرد (۵۵). در نقطه مقابل، ایالات متحده آمریکا که مهم‌ترین تولیدکننده محصولات تراریخته جهان است، حتی برچسب‌گذاری محصولات تراریخته را الزامی نمی‌داند و مصرف‌کنندگان آمریکایی نیز در مطالعات نگرانی کمتری نسبت به مخاطرات احتمالی تراریخته‌ها ابراز داشته‌اند.

۷-۱. نقد دیدگاه مؤافقان تولید محصولات تراریخته

همان‌گونه که گفته شد تأکید مؤافقان بر حق غذا و تأمین امنیت غذایی موجب شده تا دیگر پیامدهای ترویج تراریخته‌ها که در ادامه می‌آید نایده گرفته شود و در نتیجه این دیدگاه به دلایل زیر قابل نقد است:

۷-۱-۱- انحصاری بودن بذره‌ای تراریخته: شرکت‌های تولید

بذره‌ای تراریخته در کشورهای توسعه‌یافته مستقر و درآمد زیادی را به واسطه فروش بذر به دست آورده و تولید بذر را در انحصار خود نگه داشته‌اند. به دیگر سخن، بذره‌ای تراریخته

برخلاف بذره‌ای محصولات ارگانیک که قابلیت کشت برای سال‌های متمادی دارد، صرفاً یک بار قابلیت کشت دارد و در سال بعد کشاورز باز باید با مبلغ گزاف بذر را از شرکت تولیدکننده خریداری کند و انحصاری بودن این نوع بذرها، موجب می‌شود تا شرکت بدون رقیب شرایط قیمت را بر خریداران تحمیل کند. از این‌رو اولاً بذره‌ای تراریخته انحصاری است و صرفاً برای یک دوره قابل کشت است و ثانیاً تولیدکنندگان آن در کشورهای توسعه‌یافته مستقر هستند و دغدغه سود بیشتر را دارند تا رفع جمعیت گرسنگان و ارتقا سلامت.

۷-۱-۲. وابستگی به واردات بذره‌ای تراریخته: همان‌گونه که

گفته شد بذره‌ای تراریخته در انحصار شرکت‌های تولیدکننده مستقر در کشورهای توسعه‌یافته است که طبیعتاً برای واردات آن باید ارز تخصیص یابد و شرکت‌ها تولیدکننده برای رفع گرسنگی و کاهش جمعیت گرسنگان تعهدی نداشته و به دنبال آن هم نیستند. افزون بر این، این شرکت‌ها حتی حاضر به انتقال دانش فنی مربوطه به کشورهای در حال توسعه نیستند تا آنان در برابر گرسنگان خود و اجرای تعهدات و تکالیف خود در برابر شهروندان به چالش کشیده نشوند. پس در نتیجه واردات، در دراز مدت صرف نظر از اینکه از کشور صادرکننده محصول کشاورزی درآمد، کشور به واردات وابسته خواهد شد و با کشت بذره‌ای تراریخته جا برای محصولات ارگانیک کمتر خواهد شد؛ از این‌رو در دراز مدت با از بین رفتن ذخایر بذره‌ای ارگانیک کشورهای واردکننده و رواج بذره‌ای تراریخته، کشورها به واردکننده صرف بذر تراریخته تبدیل می‌شوند و باید شرایط تحمیلی شرکت‌های تولیدکننده را بپذیرند و در صورت عدم پذیرش شرایط یا اعمال تحریم، بذر به آنها داده نخواهد شد و امنیت غذایی ادعایی نیز به چالش کشیده خواهد شد و در جهت عکس بی‌نظمی و ناامنی بر کشور حاکم خواهد شد. درواقع، شرکت‌های تولیدکننده بذره‌ای تراریخته بر غذا سلطه یافته در بدبینانه‌ترین حالت

رژیم غذایی را آنان دیکته خواهند کرد. افزون بر این، با رواج بذره‌های تراریخته، احتمال از بین رفتن محصولات استراتژیک کشاورزی نیز بسیار است.

۷-۱-۳. برهم خوردن تنوع زیستی: با رواج محصولات تراریخته و به حاشیه رانده شدن محصولات ارگانیک به دلیل عدم قدرت رقابت با محصولات تراریخته و هزینه بالای تولید محصولات ارگانیک، ذخایر زیستی یک کشور و تنوع زیستی آن در معرض خطر از بین رفتن قرار می‌گیرد و طبیعتاً یک یا چند محصول خاص رواج خواهد یافت. به دیگر سخن، با کشت انگور تراریخته خاص، گونه‌های ارگانیک و یا ارقام خاص و بومی انگور ایران در معرض انقراض قرار خواهد گرفت.

۷-۱-۴. آلودگی محیط زیست: به باور مدافعان تراریخته‌ها، کشت محصولات تراریخته موجب حفظ محیط زیست است؛ زیرا کشت محصول مقاوم به آفت نیاز به سم پاشی مکرر را از محصول برطرف می‌کند و با حفظ سم‌پاشی موجودات سودمند و محیط زیست آسیب نخواهند دید. با این همه باید توجه داشت که در دراز مدت محصولات تراریخته نیز نیاز به سموم خاصی دارند که در مقایسه با سموم مربوط به محصولات ارگانیک قوی‌ترند و خطرات جدی‌تری به محیط زیست وارد می‌آورند. البته صرف‌نظر از اینکه سموم مربوط به محصولات تراریخته نیز در انحصار شرکت‌های تولیدکننده است و خرید آن هزینه بالایی می‌طلبد و در شرایط تحریم نیز امکان تهیه آن دشوار یا غیر ممکن خواهد بود (۵۶).

۷-۲. نقد دیدگاه مخالفان محصولات تراریخته

دیدگاه مخالفان محصولات تراریخته که نگران به مخاطره افتادن سلامتی انسان و محیط زیست هستند نیز به دلایل زیر قابل نقد است:

۷-۲-۱. عدم اثبات زیانبار بودن تراریخته‌ها: مخالفان محصولات تراریخته بر حق سلامتی مصرف‌کننده تأکید دارند و تراریخته را برای مصرف‌کننده زیان‌بار می‌دانند. این سخن به جای خود دقیق و درست است منوط به آنکه زیان‌بار بودن محصول تراریخته برای انسان و محیط زیست به صورت قطعی

ثابت شده باشد، ولی مطالعاتی که مخالفان برای اثبات ادعای خود به آنان استناد می‌کنند مورد تأیید طرف مقابل نیست و حتی در ایران نیز در سخت‌گیرانه‌ترین اظهار نظرات نیز زیان بار بودن محصولات تراریخته به صورت قطعی تشخیص داده نشده است و دیدگاه مخالفان مستند به مطالعات انجام شده در خارج از کشور است (۵۶). حقیقت آن است که برای رسیدن به پاسخ قطعی در این زمینه در هر نقطه‌ای از جهان به ویژه ایران لازم است تحقیقات لازم اولاً توسط مجریان بی‌طرف انجام گیرد و به ادعاهای شرکت‌های تولید محصولات تراریخته نباید توجه کرد و ثانیاً بازه زمانی بلند مدت برای انجام تحقیقات در نظر گرفته شود. به دیگر سخن، به دلیل اثرات درازمدت تراریخته‌ها بر روی انسان و محیط زیست باید بازه زمان تأثیر محصول به صورت بلند مدت در نظر گرفته شود. صرف انجام آزمایش‌های شش یا یک‌ساله در آزمایشگاه نباید موجب رهاسازی محصول در محیط زیست را فراهم سازد. پس برای اثبات زیان‌بار بودن محصول تراریخته یا سلامت آن باید آزمایشگاه‌های تخصصی و خاص وجود داشته باشد و با دغدغه حفظ سلامتی انسان و حفظ محیط زیست آزمایشات انجام و تأثیرات محصول در برهه‌های زمانی صورت گرفته و در فواصل زمانی تکرار شود؛ زیرا حفظ سلامتی مهم‌ترین و نخستین اولویت باید دانسته شود.

۷-۲-۲. تنافی ارائه هشدارها و اطلاعات لازم به مصرف‌کننده

با مسئولیت تولیدکننده: در راستای حمایت از مصرف‌کننده و حفظ حق انتخاب مصرف‌کننده، چنانچه محصولات تراریخته با برچسب‌های متمایز از محصولات ارگانیک حاوی مشخصات دقیق محصول تراریخته و یا اینکه محصولات تراریخته در فروشگاه‌های خاص و یا در بخش‌های متفاوت از محصولات ارگانیک در فروشگاه‌ها عرضه شوند و نیز در مزارع جداگانه کاشته شود تا خطر آلودگی محتمل نسبت به محیط زیست کاهش یابد، در این صورت می‌توان بر این باور بود که تولیدکننده با اعلام هشدار مسئولیت ندارد و مصرف‌کننده با اختیار اقدام به مصرف محصول یا غذای تراریخته کرده است

(۵۷) و در نتیجه و بر فرض بقای مسؤولیت، مسؤولیت تولیدکنندگان تراریخته‌ها به دلیل حکومت قاعده «اقدام» از بین خواهد رفت.

۷-۲-۳. حکومت اصل اباحه: مطابق اصل کلی حاکم در صورت تردید در حلیت یا حرمت موضوع خارجی اصل حلیت است و از این رو نیز بیشتر فقهای معاصر درباره بحث حلیت و یا حرمت تراریخته‌ها به حلیت و اباحه محصول یا مواد غذایی تراریخته فتوا داده مشروط بر آنکه مواد اولیه تراریخته حرام نباشد و یا اینکه ضرر معتناهی از آن به مصرف‌کننده وارد نشود (۵۸). البته همان‌گونه که گفته شد برخی از فقیهان معاصر فتوای خود را منوط به عدم اضرار کرده‌اند که در این باره نیز باید گفت: گرچه قاعده «لاضرر» حاکم بر همه احکام اولیه و از جمله حکم جواز تولید، واردات و استفاده از مواد غذایی تراریخته است ولی تا زمانی که عدم قطعیت زیان‌آور بودن مواد غذایی تراریخته به اثبات نرسیده باشد، قاعده لاضرر جاری نمی‌شود و اصل جواز به قوت خود باقی است. پس لاضرر ناظر به ضرر مسلم است (۵۹) و با اثبات قطعی بودن زیان، تولید و مصرف تراریخته جاری خواهد شد.

ممکن است در مقام انتقاد از استدلال پیش‌گفته با استناد به قاعده «وجوب دفع ضرر محتمل» گفته شود چون عقل حکم به وجوب دفع ضرر احتمالی می‌کند و احتمال ضرر ناشی از تراریخته نیز وجود دارد در نتیجه نباید تراریخته را مصرف کرد. در پاسخ می‌توان گفت قاعده وجوب دفع ضرر محتمل در مصرف غذای تراریخته نیز جاری می‌شود و حکم به دفع ضرر احتمالی می‌دهد و در نتیجه جریان دو قاعده هم در جانب مصرف و هم در جانب عدم مصرف جاری و با تعارض هر دو و تساقط، اصل اباحه به قوت خود باقی خواهد بود.

۸. نتیجه‌گیری

پیدایش پدیده‌های نو پیدا همواره موجب ارائه دیدگاه‌های مؤافق و مخالف و یا بینابین شده است. تولید محصولات

تراریخته مانند سویا، کلزا، خیار، گوجه‌فرنگی، برنج و مانند آن که در سبد غذایی قرار می‌گیرند نیز موجب طرح دیدگاه‌های مؤافق و مخالف شده است و مؤافقان تراریخته با تأکید بر حق غذا و تأمین امنیت غذایی به تأیید تولید محصولات تراریخته برخاسته و در نقطه مقابل، مخالفان با تکیه بر زیانبار بودن تراریخته‌ها برای انسان و محیط زیست تولید آن را منع کرده‌اند. با این همه باید توجه داشت که دولت‌ها در راستای وظایف حاکمیتی مصالح و منافع عمومی را در نظر می‌گیرند که از جمله آن تأمین امنیت غذایی شهروندان و عرضه غذای سالم است. پس در این راستا دولت موظف است اطلاعات مربوط به کیفیت غذا و مواد غذایی را در اختیار مصرف‌کننده قرار دهد و ضمن نظارت بر فرایند تولید، ارزیابی‌های دقیق درباره مخاطرات احتمالی تراریخته را انجام و اطلاع‌رسانی کند. با این توضیح قطعاً در نگاه نخست میان حقوق متعدد شهروندان و تکالیف و تعهدات دولت تنافی و ناسازگاری وجود ندارد. در نتیجه چالشی از نوع تعارض وجود نخواهد داشت؛ زیرا این حقوق یکدیگر را نفی و تکذیب نمی‌کند، ولی ممکن است در مقام اجرای حقوق پیش گفته در شرایط موقتی و نه دائمی تزامم رخ دهد. پس دولت با دوگانه‌ای روبه‌روست که در هر دو طرف باید نهایت دقت را به عمل آورد؛ تأمین غذای سالم و حفظ سلامت شهروندان با محصولات ارگانیک و تأمین امنیت غذایی و کاهش جمعیت گرسنگان با مواد غذایی تراریخته.

دوگانه حفظ جان انسان‌ها و حفظ سلامت آنها باید به دقت در قوانین مراعات گردد. گرچه ماده ۳۱ قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۹۵/۱۲/۱۴، به وظیفه دولت در تحقق تأمین امنیت غذایی و خودکفایی در محصولات اساسی زراعی و توسعه محصولات ارگانیک بر حفظ سلامت تأکید دارد ولی حضور تراریخته‌ها در سبد غذایی عکس این توجه را در عمل می‌نمایاند. از این رو لازم است قانون ایمنی زیستی اصلاح شود

و در اصلاح قانون ارزیابی دقیق خطر تراریخته‌ها، شیوه اطلاع رسانی به مصرف‌کنندگان و مشارکت دادن همگان به تصمیم‌گیری در حوزه تراریخته‌ها، با تأکید بر مسئولیت مدنی تولیدکنندگان مواد غذایی تراریخته از نوع «مسئولیت محض» دیده شود.

۹. تشکر و قدردانی

مقاله حاضر مستخرج از طرح پژوهشی شماره ۹۵۸۴۲۲۲۱ صندوق ملی حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور است که نویسندگان از صندوق ملی حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور تقدیر و تشکر می‌کنند.

References

1. Zakavi M, Tohidfar M. An overview of the global economy and the commercial aspects of Genetically Modified crops. *Journal of Biosafety*. 2017; 10 (2): 73-90; URL: <http://journalofbiosafety.ir/article-1-157-fa.html>. [In Persian]
2. Thro, E. (2011). *Genetic Engineering*, translated by Hatef Salmaiyan, A; Rahimi, K and Kahrizi, D, Tehran: National Institute of Genetic Engineering and Biotechnology, 52-54. [In Persian]
3. Tourte, Y. (2000). *Genetically Modified Organisms: Trans genesis in Plants*, translated by Sanati, MH; Khazab, M and Azimpour, Ch, Tehran: National Institute of Genetic Engineering and Biotechnology, 1. [In Persian]
4. ISAAA. *Global Status of Commercialized Biotech/GM Crops: 2016*. ISAAA Brief No. 52. ISAAA: Ithaca, NY; 2016, 4. [In English]
5. Parekh, Sarad R. and Gregg, Anne. *Introduction, the GMO Handbook: genetically modified animals, microbes, and plants in biotechnology*, Sarad R. Parekh (Editor), Totowa, New Jersey: Humana Press Inc; 2004. [In English]
6. Mohammadi, SZ; Yazdan Panah, M. Benefits and Considerations of Using Transgenic Plants. *Journal of Biosafety*; 2013, 6 (2), 123-131. [In Persian]
7. Al Jawhari, I. *Taj al-Lugha wa Sihah al-Arabiya*, Beirut: Dar al-Elm; 1989, 3: 1082. [In Arabic]
8. Ansari, A. *Fara'id ul-Usul*, Qom: Institute of Islamic Publication Depended on Qom Teachers' Society; 1990, 2:750. [In Arabic]
9. Hashemi Shahroudi, SA. *Qom: Al-Ghadir Center for Islamic Studies*; 1998, 2:6. [In Arabic]
10. Al-Fayumi, A. *Al-Misbah Al-Munir: fi Garib as-Sarh Al-Kabir lā al Rafe'ī*, Qom: Dar Al Razi; No date, 2:252. [In Arabic]
11. Al-Zabidi, M. *Taj al Arus min Jawahir al-Qamus*, Beirut: Dar al Fikr; 1993. 6:313. [In Arabic]
12. Ghafi, H; Shariati, S. *Applied Principles of Islamic Jurisprudence (Fiqh)*, Tehran: Samt; 2006, 3:142. [In Persian]
13. Javadi Amoli, A. *Haq va Taklif Dar Islam*, Qom: Esra; 2009, 125. [In Persian]
14. Al-Musawi Al-Sabziwari, A. *Muhadhab al-Ahkam Fi Bayan al-Halal wa al-Haram*, Qom, Ayatollah Office (Daftar Ayatollah); 1993 (1413), 23:115. [In Arabic]
15. Asef Al-Mohseni, M, Al-Fiqh va Masael Al-Tebbiyya (The Islamic Jurisprudence and the Medical Affares). Qom: Bustane Ketab; 2004 (1424), 1:328. [In Arabic]
16. Nouri Tabarsi, H. *Mustadrak al-Wasa'il* (2nd ed., Vol. 16). Beirut: Dar Al-Ahya Al-Tarath Al-Arabi; 1988 (1408), 16:248. [In Arabic]
17. Ansari, M; Haji Ali, SH. *Food Right, Islamic Human Rights Studies*; 2014, 3: 137-146. [In Persian]
18. Ghari S. Fatemi S M, Rezaeian S. State's Responsibility for Protecting the IPRs and the Food Security of Citizens, *Judicial Law Views Quarterly (Law Views)*; 2018, 83: 157-183; URL: <http://jlviews.ujss.ac.ir/article-1-1086-fa.html>. [In Persian]
19. FAO, IFAD and WFP. *The State of Food Insecurity in the World 2015, Meeting the 2015 international hunger targets: taking stock of uneven progress*. Rome, FAO. 2015; Available at: <http://www.fao.org/righttofood/publications/publications-detail/en/c/49338>, accessed on: 2019/08/11. [In English]
20. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. *The State of Food Security and Nutrition in the World 2019. Safeguarding against economic slowdowns and downturns*. Rome, FAO; 2019, 9-10; Available at: <https://www.unicef.org/media/55921/file/SOFI-2019-full-report.pdf>, accessed on: 2019/08/11.
21. Secretariat, Iranian Capacity Project of Implement the Cartagena Protocol on Biosafety. *Biosafety in environmental protection*, Tehran: Department of Environment. 2016, 2-3. [In English]
22. Scandizzo, Stefania. *The Labelling of Genetically Modified Products in a Global Trading Environment*, in "International Trade and Policies for Genetically Modified Products", Robert Eugene Evenson and Vittorio Santaniello (Editors), Cambridge: CABI Publishing; 2006, 34. [In English]
23. Haggui, Faycal. *Cost of EU Opposition to Genetically Modified Wheat In Terms of Global Food Security*, Ph.D Thesis Submitted to the College of Graduate Studies and Research in the Department of Agricultural Economics, University of Saskatchewan, Saskatoon; August 2004, 12. [In English]
24. Imam Ali, Nahj al-Balagha, Part 1, Sermons 3. [In English]
25. Kolayni, A.J. Al-Kafi. Tehran: Dar Al Kotob Al-Islamiyah Publishing; 1987 (1407); 6:287-288. [In Arabic]

26. Shaykh Tusi, M. Tahdhib al-Ahkam fi Sharh al-Muqni'ah, Tehran: Dar Al Kotob Al-Islamiyah Publishing. 1987; 9:177[In Arabic]
27. Aal-Māwardī, A. Al-Ahkam al-Sultania w'al-Wilayat al-Diniyya, Mavardi, translated by Hosien Saberi, Tehran: Elmi va Farhangi Press; 2004 (1383), 405. [In Persian]
28. Horr Ameli, M. Wasa'il al-Shi'ah ila Tahsil Masael al-Shari'a. Beirut: Dar Al-Ahya Al-Tarath Al-Arabi; 1988 (1408), 9: 296. [In Arabic]
29. al-Fayadh (al-Fayad), MI. Risaleh, Qom: Majlesi Press; 2006 (1426). 283. [In Arabic]
30. Schauzu M (2013). The European Union's Regulatory Framework on Genetically Modified Organisms and Derived Foods and Feeds. Adv Genet Eng, 2(2): 109. doi:10.4172/2169-0111.1000109, Available at: 2019/05/03. [In English]
31. Bonny, S Sylvie. Why are most Europeans opposed to GMOs?: Factors explaining rejection in France and Europe. Electronic journal of biotechnology; 2003, 6(1): 7-8. [In English]
32. Bonny, Sylvie. Factors Explaining Opposition to GMOs in France and the Rest of Europe, in "International Trade and Policies for Genetically Modified Products", Robert Eugene Evenson and Vittorio Santaniello (Editors), Cambridge: CABI Publishing. 2004: 170. [In English]
33. Lucht, J. M. Public acceptance of plant biotechnology and GM crops. Viruses; 2015, 7(8), 4254-4281.
34. Ebrahimgol, A. 'Right to Food, A Prerequisite for Realization of other Rights', International Law Review. 2009; 25(39): 221-243. doi: 0.22066/cilamag.2010.17388. [In Persian]
35. Hakimi, Mohammadreza; Hakomi, Mohammad; Hakimi, Ali. Al hayat, Translated by Ahmad Aaram, Tehran: Farhangi Press. 2009(1430). 3: 292-297. [In English]
36. Ibn Shu'bah Harrani, H. al- Tuhaf al-Uqoul, Qom: Islami press. 1984(1404). 256. [In Arabic]
37. Kulayni, AJ. Al-Kafi. Tehran: Dar Al Kutub al-Islamiyah Publishing; 2008 (1429). 13: 454. [In Arabic]
38. Abbasi M, Rezaee R, Deghani G. Concept and situation of the right to health in Iran legal system. Medical Law Journal. 2014; 8 (30):183-199, URL: <http://ijmedicallaw.ir/article-1-255-fa.html>. [In Persian]
39. Sistani, SA. Qaede La Dharar wa la Dhirar, Qom: Daftar Ayat Allah; 1414 (1994). 232-233. [In Arabic]
40. Mostafavi, SMK. Feq al Moamelat, Qom: Institute of Islamic Publication of the Qom; 2002 (1423). 86. [In Arabic]
41. Al-Allamah Al-Hillī, H. Tahrir al-Ahkam al-Shari'a ala Mazhab al-Imamiyya (1st Ed.). Qom: Imam Sadegh Institute; 2000 (1420 A. H). 2: 368. [In Arabic]
42. Ghafarri Farsani, B. Consumer and His/hers Fundamental Rights, Tehran: The Institute for Trade Studies and Researchs; 2010. [In Persian]
43. Al-Allamah Al-Hillī, H. Tadhkirat al-Fuqahā' (first edition), Qom: Institute of Alalbait; 1994 (1414). 10: 99. [In Arabic]
44. Kāshif al-Ghīṭa, MḤ. Tahrir al-majala. Najaf: al-Maktabah al- Mortazavih. 1940 (1359 A.H), 1: 171. [In Arabic]
45. Al-Shaykh Al-Saduq, M. (1993). Man La Yahduruhu al-Faqih, Qom: Institute of Islamic Publication Depended on QomTeachers'Society; 3:271. [In Arabic]
46. Shaykh Tusi, M, Tahdhib al-Ahkam fi Sharh al-Muqni'ah, Tehran: Dar Al Kotub Al-Islamiyah Publishing; 1987(1407). 7: 13. [In Arabic]
47. Gallani, B. Labelling of genetically modified (GM) ingredients in foods and beverages, In "Advances in Food and Beverage Labelling". Woodhead Publishing; 2015, 181.
48. Halford, Nigel. G. Genetically Modified Crops. London: Imperial College Press; 2003, 72. [In English]
49. Mohaqeq Damad, SM., Amirhoseiny, A. The right to consumer pharmaceutical and medical products on training in Iranian law and Islamic Imams, in accordance with the European Union instruments. Journal of Medicine and Cultivation; 2019. 28(Humanities Health), 13-24. [In Persian]
50. Mostafavi, SMK. Mae'i rule of jurisprudence, Qom: Institute of Islamic Publication Depended on QomTeachers'Society; 2000 (1421). 299-300. [In Arabic]
51. Shaykh Ansari, M. al-Makasib, Qom: Dar al Zakhaeir; 1991 (1411). 1: 42-43. [In Arabic]
52. Al-Musawi Al-Khoei, SA. Mesbah al Feqahat, Mohammad Ali Tohidi (Mogharer)? 1993 (1413). 1: 123-124. [In Arabic]
53. Pouresmaeili, A. A Comparative Study of the Consumer Rights of Genetically Modified Organism in

Iran and the European Union, Tehran: Iran National Science Foundation; 2019 (1396) 75-88. [In Persian]

54. Jefferson, Valeria. "The Ethical Dilemma of Genetically Modified Food". *Journal of Environmental Health*. Jul/Aug 2006; 69, 1. ProQuest Health & Medical Complete: 33-34. [In English]

55. Lee, Maria. (2009). *EU regulation of GMOs: Law and decision making for a new technology*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 5-6. [In English]

56. Ahmadi, S and Samadian, F. (2016). *The Role of GMOs in Sustainable Development*, Tehran: Tadbir Institute for Economic Research, 50-74. [In English]

57. Mohaghegh Damad, SM. *The Rules of Islamic Jurisprudence*, Tehran: Samt; 2015, 2: 235-250. [In English]

58. Allahyari Frad, N. A study of Islamic (Shia) views about consumption of genetically modified organisms products. *ijme*. 2013; 6 (1):74-83, URL: <http://ijme.tums.ac.ir/article-1-5066-fa.html>. [In Persian]

59. Ghanizadeh M, Tabatabaee F. The mandate of producing transgenic products from the perspective of Imamiyah jurisprudence. *Genetic Engineering and Biosafety Journal*. 2018; 7 (2):267-279; URL: <http://gebsj.ir/article-1-282-fa.html>. [In Persian]

MfJ

Medical Fighh Journal

2020; 12(42): e11

Journal Homepage: <http://journals.sbm.ac.ir/en-mf>

ORIGINAL RESEARCH

Conflict of Consumer Rights of Transgenic Foods

Alireza Pouresmaeili^{1*} , Mahdi Narestani², Mohammad Reza Vaezi Kakhki³

1. Private Law, Department of Law, Faculty of Theology and Islamic Studies, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran.

2. Criminal Law and Criminology, Department of Law, Faculty of Theology and Islamic Studies, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran

3. Plant Physiology and Genetics, Department of Biology, Faculty of Sciences, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article history:

Received: 15 November 2020

Accepted: 21 December 2020

Published online: 21 April 2021

Keywords:

Conflict

Right

Food

Consumer

Transgenic Foods

ABSTRACT

Background and Aim: Today, despite objections and agreements, transgenic food has found its place in the food basket and the cultivated areas of transgenic products have increased 100 times since 1996 to 2018. However, sometimes in temporary circumstances, the right to food and food security may conflict with the consumers' right to health and right to choice, and we must look for a solution. This article addresses conflicts of consumer rights as well as the government's role towards citizens using narrated sources and rational arguments after briefly referring to the rights of transgenic food consumers and outlining the views of proponents and opponents of transgenic foods.

Materials and Methods: The present study is a review study in which using the keywords food, food security, transgenic products and health, Persian and English articles and books published and indexed in different citation databases separately and in combination, with no time limit until at the end of 2019, were searched and analyzed after retrieval.

Conclusion: Providing food security to citizens is one of the most important tasks of governments and they try to prevent the increase of the hungry population and to maintain the citizens' health and life by providing available and sufficient food. Proponents know the transgenic production as one way to achieve food security which improves human health by improving food quality. But opponents emphasize their harmful effects on human health and environment, arguing that they should not be released until their potential risks are carefully assessed. Although some Iranian laws emphasize the protection of health, in practice the necessary information has not been provided about transgenic foods, and therefore, in order to protect citizens' health, governments are required to closely monitor transgenic foods and take into account the public interest if there is a conflict.

* Corresponding Author: **Alireza Pouresmaeili**

Address: Department of Law, Faculty of Theology and Islamic Studies, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran.

Email: a.pouresmaeili@hsu.ac.ir

© Copyright (2018) Medical Ethics and Law Research Center, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran

Cite this article as:

Pouresmaeili A, Narestani M, Vaezi Kakhki M R. Conflict of Consumer Rights of Transgenic Foods. *Med Fighh J* 2020; 12(42): e11.